

ЗБИРАЧКА ФОЛЬКЛОРУ ТАМАРА СИС-БИСТРИЦЬКА

Сьогодні наша розповідь про людину, яка своєю невтомною довголітньою працею примножує славу Подільського краю, рідної України – про збирачку фольклору Тамару Сис-Бистрицьку. А розповісти про неї читачам є що. Проживає вона в чудовому місті Кам'янець-Подільському. У місті народилися, вчилися і працювали багато вчених, письменників, художників, які залишили глибокий слід у духовному житті міста. І зараз тут творять чудові митці, вчені, педагоги. Серед них – історик, краєзнавець, письменниця, етнограф, збирачка фольклору Тамара Андріївна Сис-Бистрицька.

Тамара Андріївна все своє свідоме життя віддала улюбленій музейній справі, роботі у Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику. Працюючи старшим науковим співробітником, їй довелося побувати в усіх куточках Поділля і далеко за його межами. Крім того, вона znana як збирачка фольклору. Разом із пошуками для музею краєзнавчого матеріалу, зокрема етнографічного, вона збирала легенди, казки, перекази, пісні, молитви тощо. Її як краєзнавця не раз відзначали нагородами, про неї писали. Вона, в свою чергу, друкувала власні дослідження у наукових збірниках, журналах, центральній і місцевій пресі.

Т. Сис-Бистрицька

Важко сказати, що було найголовнішим у практичній і творчій діяльності Тамари Андріївни. Усі відповідальні завдання у зборі матеріалів для музею, екскурсії колеги по роботі доручали саме їй. Вона, володіючи глибокими знаннями з історії, краєзнавства, наділена педагогічним талантом, артистизмом, красивим голосом, захоплювала слухачів своїми розповідями, в яких використовувала зібраний нею фольклор. Зате легко виділити ті ключові слова, що характеризують її творчу і дослідницьку діяльність, ними є: Україна, рід, мова, український народ, Поділля, природа, Кам'янець-Подільський, історія, краєзнавство, етнологія, фортеця, історико-краєзнавчий музей, архів, екскурсія, школа, діти, фольклор, слово, пісня, молитва... Вони пронизують усю творчість Тамари Андріївни, це свідчить про неї як патріотку України, міста, краю, науковця, педагога, жінку, матір.

Тамара Андріївна Сис-Бистрицька народилася у Кам'янець-Подільському 5 вересня 1913 року. Навчалася у Кам'янець-Подільській школі № 3. До місцевого педагогічного інституту, на філологічний факультет, прийняли її відразу на 2-ий курс навіть без атестату про середню освіту, бо, займаючись самоосвітою, дуже добре зналася на народній творчості (екстерном довелося скласти екзамен на атестат про середню освіту). Трапилося так, що факультет розформували і довелося завершувати навчання на історичному факультеті Київського педагогічного інституту ім. М. Горького (тепер Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова).

Тамара Андріївна залюблена в історію і своєю невтомною працею творить її. Будучи вчителем, згодом працівником історичного музею, вона збирає фольклор. Вона працювала багато навіть тоді, коли у роки війни доля закинула її у далекий Киргизстан, у місто Ош. Там проживали переселенці з України ще з XIX ст., і вона не переставала у тяжкі часи збирати фольклор, народні способи лікування, які зберігали тамтешні українці, записувала пісні, легенди, казки, приповідки, притчі.

Зовсім недавно почали видавати її збірки легенд. У книзі «Перлини Кам'яниччини» (1992 р.) вміщено 34 легенди, у першу книгу «Перлини Товтрів-Медоборів» (1994 р.) увійшло 58 легенд. А завдяки книзі «Збруч хлюпочеться» побачив світ зібраний нею на подільській землі, крім українського, фольклор єврейський, польський та вірменський. Етнографічного матеріалу, як каже Тамара Андріївна, в неї повна голова. Багато легенд ще не надруковано.

Тамара Андріївна і зараз активно працює. Її статті часто з'являються на шпальтах преси. Вони присвячені знаменним датам і подіям. На Міжнародному науковому симпозіумі «Поляки на Поділлі» (31. 05–2. 06. 2002 р., м. Кам'янець-Подільський) вона виступила з доповіддю про Тадеуша Ганіцького, організатора музичної освіти на Поділлі.

Друкувалися матеріали Тамари Андріївни та статті про неї у вітчизняних і зарубіжних

журналах, зокрема у «Народній творчості та етнографії» (1966, 1971 рр.), «Вітчизні» (1970 р.), «Віснику Єреванського університету» (1967 р.), «Історико-філологічному журналі» (1978 р.), у тижневиках «Севан», «Україна» (1968 р.). Згадують про неї як про берегиню української народної творчості Седа Амірян у книзі «Армяно-украинские литературные связи» (Єреван, 1972 г.), Я. Дашкевич – у книзі «Вірменські колонії в Україні в джерелах і літературі XV–XIX ст.» (1963 р., м. Львів), І. Березовський – у статті «Сучасні збирачі фольклору» (журнал «Народна творчість та етнографія» № 1, 1966 р.), Л. Первомайський у вірменській газеті «Батьківщина» (1975 р.), М. Печенюк – «Подільська берегиня творчих скарбів народу» (Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції, 1999 р.), Л. Печенюк – «Тамара Сис-Бистрицька» (журнал «Our life» № 3, 1999 р., Нью-Йорк), А. Гавришук – «Подвижниця краєзнавства» (газета «Подільські вісті» від 4. 09. 1999 р.), А. Гавришук – «Жива енциклопедія краєзнавства» (журнал «Краєзнавство» №1–4, 1999 р., Київ) та багатьох ін.

Книга Т.Сис-Бистрицької

Тамарі Андріївні скоро 90 років, а про будь-яку подію розповідає з найдрібнішими подробицями, пам'ятає та виконує пісні у різних варіантах. Пам'ятає про те, де, коли, від кого й за яких обставин було записано пісню чи легенду, побрехеньку чи бувальщину. Незважаючи на свій поважний вік, вона надає консультації студентам, письменникам, історикам, літературознавцям, фольклористам з різних куточків України. Сама ж наукою тепер займається обмежено через хворобу очей. До неї досить часто приходять з редакцій газет, аби записати з її вуст цікавий матеріал. І все це Тамара Андріївна робить безкоштовно. Коли ще могла виходити з дому, допомагала таким, як сама: на різних підприємствах шукала допомогу для престарілих та інвалідів, і це їй вдавалося. Є у Тамарі Андріївні послідовники – студенти, учні. Онуки і правнуки також збирають фольклор, своїми розповідями про почуте часто тішать свою прабабусю, нашу берегиню народних скарбів. А цієї весни вона стала прапрабабусею.

Тамара Андріївна нагадує пташку з роду синиць – маленьку, з волове очко, роботящу, співучу, її в народі так і називають – «Волове очко».

Обробку пісні «Гопа-гопа, люблю хлопа», записаної від Т. Сис-Бистрицької, здійснено доктором мистецтвознавства Володимиром Федоровичем Івановим (зараз декан музично-педагогічного факультету Миколаївського педуніверситету), який у 60-х роках співробітничав з нею.

Народна легенда “Ганнусенька”

Там, де річка Студениця, витікаючи з Сового яру, виливає свою воду в Дністер, стоїть місто Студениця.

Діялося те не за пам'яті дідів наших – дуже давно!

Жила в Студениці сирота Ганнусенька. Гарна, як сонце ясне, добра і роботяща. А руки мала золоті. Що очима побачить, то на верстаті витче.

На килимах Ганнусеньки квіти розцвітали, співали пташки, підковами коні вогонь кресали. Від хати до хати переходила, в господарів робила. У кого робить – там і сім'я її. Була бідна, але вільна, не панщизняна. Багато статечних хлопців хотіло засватати сиротину, але вона такого і в думці не мала. Любилася з Василюком, таким же сиротою. Він служив у князя студеницького конюхом. Не раз казав їй:

– Ганнусенько, зірко моя, станьмо на рушник, поберімося.

– Не зможемо, Василюку, не зможемо, кохання моє, бо хати не маємо.

– Як же жити нам, Ганнусенько?

– Отак і будемо жити, як брат і сестра. Будемо разом дорогою йти, то всі люди казати будуть: «Гляньте, людоньки, яка гарна пара, брат із сестрою», – заздрити нам будуть усі.

Якось у весняний присмерк вискочила Ганнусенька в яр по воду. Вуличка вузесенька, з обох боків густим ядзинем обросла, ні шелехне ніщо. Лиш прибігла до кринички, а хтось за плечі хапнув, до себе притис (вирватись не може) і шепче дрижачим голосом:

– Годі тобі, Ганко, по чужих хатах злиднювати! Іди до мене в двір служити, будеш в золоті купатися!

Шарпнулася що сили було, жбурнула князя в будяки. А сама гордо каже:

– Не по мені, князю, ваші розкоші, не по вас мої злидні! Гірко зароблю, а солодко з'їм. Панською підстилкою, як і нічиєю, не буду, поки сонця-світу.

Схопила свої коновки і побігла, як коза.

Пан не стямився. Як це так? Його погляд, князя студеницького, ловили кам'янецькі граб'янки (графині) і княжни, панії і панни! А тут якась голодранка з порепаними п'ятами в реп'яхи торішні, як сміття, кинула! Почекай же! Не минеш моїх рук, хоч і не кріпачка.

Минуло вже літо. Загомонило Поділля, загомонила й Україна! По лісах і міжгір'ях почали збиратися люди. Загорілася земля під ногами панів. З'явилися козаки і в Совім яру. Пани їх гайдамаками прозвали. У скорому часі зник із двору Василик. Містом гадюкою поповзла чутка, що до гайдамаків подався.

У певний день на воротах того двору, де працювала Ганнусенька, з'явилася очеретинка. Другого дня опівночі дівчина йшла на найвищу Медобору, там Василеві мішок з харчами для гайдамаків вручала. Залетіла тая чутка і в вухо управителю. Він бігцем до князя:

– Ясновельможний князю, серед гайдамаків опинився Василь! Гандзя їм опівночі носить хліб у Медобори! Нехай ясний князь накажуть Ганку вислідити та коло неї Василя схопити. Він розкаже все, і княжі вояки всіх гайдамаків в яру переб'ють, бо будуть знати їхні сховки.

Так і домовилися.

Лиш Ганнусенька опівночі вийшла на ту гору, то за кожним дубом уже стояв панський вояка. Дівчина закричала голосом зозулі, хоч то не пора була. Василь відізався свистом шпака. Тількино Ганнусенька простягла мішок з хлібом, як від кожного дерева відділився княжий вояка і схопили їх обох. Відвели в княжий палац, посадили у підземелля, кожного окремо. Що вже мучили, не знайдеш слів розказати. Канчуками до кісток тіло розсікали, голки під нігті заганяли, вогнем ноги пекли – мовчать, навіть стогону не подають, ні слова, ні півслова. Так і не знали, де ховаються гайдамаки, скільки їх є, яку зброю мають.

Змучили Василик і Ганнусенька князя ще й управителя своєю мовчанкою. Розлючений пан наказав управителю, аби прийшов до нього:

– Назавтра в дворі палацу, зранку вже, щоб було дві шибениці. Більше терпіти не можу – повісимо обох.

А управитель:

– Ясновельможний князю-пане! Але ж із ними загубимо дорогу до гайдамаків! Було б добре, якби ясний пан зробив так: Ганнусеньку випустили, а з Василем поговорили. Він любить її більше, як життя своє. Ганнусенька не хоче з ним вінчатись, бо хати не мають. Пообіцяйте Василеві хату, поле, коні, і він зразу чорту душу продасть, аби тільки Ганнусеньку добути.

Увечері Ганнусеньку відпустили, а Василика князь до себе покликав і каже:

– Дурний ти, Василю, дурний. Чоловік живе один раз і тільки для себе. Здохнеш, і за тобою пес не заскавулить. Якби ти був розумний хлопець та й сказав князю, що треба, то я дав би тобі хату, поле, коней, зробив би тебе сотником, а пізніше, може, й полковником. Ти би женився з Ганнусею. Їхала би вона в золоченім ридвані (кареті), а пани б дивилися на ту красу і питали: «Що це за ясна княжна їде чи граб'янка (графиня)?»

Не втримало серце Василя тої спокуси. Другого дня по селі, як в барабан вдарило, що Василик з княжого двору втік. А було не так: зсередини виламали ґрати, Василя ж випустили через двері, і подався він до Сового яру.

Вважав пан, що половину роботи зроблено: Василь продався, княжі вояки гайдамаків

переб'ють, уб'ють і Василя, а Ганнусенька, як зріле яблучко, упаде до княжих рук.

Та не так склалося, як гадалося. Через кілька днів на воротах у Ганнусеньки з'явилася суха очеретинка. Побачили хазяї і сусідам шепнули, що почала Ганнусенька вже їжу збирати. Понесли люди, що хто мав, та й складали в той мішок. Назбирала дівчина великий міх хліба, сала і всього, що було. А перед тим, як виходити, по-новому збиратися почала. За баюрку застромила великий колодач (ніж, яким худобу ріжуть) і рушила. Опівночі вийшла на найвищу Медобору, закричала зозулею. Та Василь без гомону шпака вискочив з-за дуба. Схопив дівчину, весь дрижить, горло затиснуло, а сам ледве промовляє:

– Ганнусенько, сонце моє! Ми будемо щасливі. В тебе буде хата, ти в золоченім ридвані будеш їздити на сивих конях. Усі пани будуть завидувати (зздрити) нам.

Вона ж йому:

– Васильку, ти від горя тямку (розум) загубив. Перехрестися, щоб від тебе відчепилося. Якщо думаєш, що втечемо та розбагатіємо, то цього не станеться. Лиш переберемося за Дністер, там нас зразу турки похватають і продадуть у далекий край, звідки ворон навіть нашої кістки в рідну землю не занесе. Краще загинути на рідній землі, серед своїх людей. Отямся, перехрестися!

Але Василь не вгавав, він їй шепотів:

– Тікати не будемо, тут панувати будемо.

І дівчина з острахом запитала:

– Де ж це ти багатства візьмеш?

А він на це:

– Пан дасть!

Ганнуса зрозуміла, що єдиний, близький і коханий брат її названий став зрадником. Став найгіршим ворогом, найстрашнішим грішником, він їй чужий!

І в ту хвилину, коли Василь вп'явся губами в губи дівчини, вона вихопила колодач і втопила в чорному серці хриstopродавця.

Сама ж закричала:

– Люди! Василь зрадник! Василь виказав, рятуйтеся! Тут із-за дуба простяглися руки вояків і від кожного дерева відділився княжий посіпака, кинувся до Ганнусеньки. Один вхопився за довгу косу, а вона рвонулася до провалля, потягнувши і його за собою. На весь Совий яр пронісся востаннє її голос:

– Бодай тебе, зраднику, свята земля не прийняла. Бодай твої кості спливли водою!

Поглянули вояки: Василь убитий лежить, а Ганнусенька зо скали полетіла – то вже і її живої немає. Як же вертатися до князя? Він же шкуру з них спустить, що не виконали його наказу. Один махнув рукою і каже:

– А то що тільки один студенецький князь, що собі другої служби не знайдемо!

Повернувся та й пішов. Усі решта за ним. Хто куди, бо знали, що гайдамаки їм цієї служби не простять.

Хто знає, яким способом чутка до світанку все село облетіла. Люди зібралися, до рук смолоскипи взяли і пішли шукати Ганнусю. Ніхто не надіявся знайти живою. Але старалися відшукати тіло, аби з божим приступом у землю положити. Починалося все літом, а це вже зима наступила. Знайшли дівчину тут же, над Студеницею. Лежала на березі, спокійна, ніби заснула. На устоньках усмішка, лиш краплинка крові говорила, що смерть наступила. Сама на березі, лиш коса поміж льодинами у річці. Хвиля тою косою грає. Принесли Ганнусеньку до Студениці. Одягнули дівчата сиротину в найкращий одяг, який у котрої був. Усі гуртом зібрали барвінку на вінок, ще й калиною ту головку затикали (закосичили). На весільних рушниках понесли на найвищу Медобору і там з піснями сумними в могилу опустили.

Василь лежав, і ніхто не збирався його ховати. Нехай вовки розтаскають! Але й вовки жалували свої зуби втикати в таке стерво, у тіло зрадника. Так і задубів.

Як настала весна, то від того мертвяка вся гора засмерділася. Ані звірі, ані хижі птахи доторкатися до нього не хотіли. Змилювалися мурахи. Не тому, що пожалували, а щоби смороду позбутися. Так насипали могилу. Земля ж не хотіла приймати грішника. І як пішли весняні дощі, то весь пил знесли і потаскали шматки того грішника зі скали в Студеницю. Але ж ця річка теж не прийняла грішні кості, вона викинула їх у Дністер. Дністер не хотів поганити своєї води і витаскав їх аж у Чорне море. А те порозкидало їх по всіх водах, що є на Землі. І так бовтаються вони від берега до берега. Так будуть бовтатися, поки світ-сонця.

А ту гору, де дівчину поховали, – найвищу Медобору над Студеницею – по сей день люди Ганнусенькою називають.

Влітку хмари на вершинах лісу збираються, з далеких країв сюди надпливають. І тільки з яру люди побачать, що вже захмарилося над горою, то й кажуть:

– О! Вже захмурилася Ганнусенька! Треба дощику чекати!

(Т. Сис-Бистрицька чула цю легенду двічі: раз у селі Патринці, а вдруге в Студениці в 70-х роках).

ІНФОРМЕ